

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 7, 2021 Güz,
e-ISSN: 2651-4605**

Yılmaz, İ. (2021). Osmanlı son döneminde narenciye üretim ve dış ticareti.
Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, (7), 149-172.

Makale Geliş Tarihi: 03.06.2021

Makale Kabul Tarihi: 06.09.2021

OSMANLI SON DÖNEMİNDE NARENCİYE ÜRETİM VE DIŞ TİCARETİ

İbrahim YILMAZ*

Öz

Osmanlı coğrafyasının bir parçası olan Filistin bölgesinde daha Orta Çağ'dan itibaren narenciye ürünleri üretilmekte olup XIX. yüzyıla gelindiğinde ise Akdeniz ve Ege sahillerinde bulunan birçok Osmanlı vilayeti ile Rize topraklarında narenciye üretimi yapılmaktaydı. Bu kadar geniş bir alanda üretilen narenciye ürünleri iç pazarda tüketildiği gibi ihracata da gönderilmekteydi. Bu çalışma genel olarak XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyıl başlarını kapsamakta olup, söz konusu dönemde Osmanlı topraklarındaki narenciye üretimi ve dış ticareti üzerinde durulmaktadır. İkinci el kaynaklar ile Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi belgelerinden faydalanılan çalışmanın sonunda Osmanlı Devleti'nin, dönemin modern tekniklerine göre kurulmuş olan bahçe sahiplerine çeşitli vergi kolaylıkları sağlayarak narenciye üretimini teşvik ettiği, ağaçlarda meydana gelen hastalıklarla mücadele süreçlerine bizzat katıldığı, hatta bu alanda yurt dışındaki gelişmeleri de yakından takip ettiği tespit edilmiştir. Ayrıca ihracat konusunda da üreticiye destek olarak yeni pazarlar bulma konusunda çalışmalar yaptığı anlaşılmıştır. Bu hâliyle Osmanlı Devleti'nin hem üretim hem de pazarlama alanında üreticilere büyük destek verdiği ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Son Dönemi, Tarım, Narenciye, Dış Ticaret.

* Dr., Emniyet Genel Müdürlüğü, ibrahim.yilmaz70@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-5332-1663.

Production and Foreign Trade of Citrus in the Late Ottoman Period

Abstract

As early as the Middle Ages, citrus fruits were produced in the Palestine region, which was a part of the Ottoman geography. In the 19th century, citrus was produced in many Ottoman provinces on the Mediterranean and Aegean coasts, and Rize. Citrus fruits produced in such a large area were not only consumed in the domestic market but also exported. This study includes the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century in general and focuses on the production and foreign trade of citrus in the Ottoman territories within the aforementioned period. In the study where the second-hand sources and the Ottoman Archives of the Directorate of State Archives documents are utilized, and it is found that the Ottoman Empire encouraged citrus production by providing various tax benefits to the owners of gardens, created in line with the modern techniques of the time, took part directly in the process of fighting crop failures, and even closely followed up the developments in the field abroad. In addition, it is also found that the state supported the producers in terms of export and worked toward finding new markets. Based on these findings, it is demonstrated that the Ottoman Empire provided significant support to the producers in terms of both production and marketing.

Keywords: Late Ottoman Period, Agriculture, Citrus, Foreign Trade.

Giriş

Bir tarım toplumu olan Osmanlı'da insanların çoğu geçimini çiftçilikle sağlamakta, devlet de vergi gelirlerinin önemli bir miktarını bu sektörden elde etmekteydi. Bitkisel üretimden alınan öşür ve hayvanattan alınan ağnam vergileri toplam vergi gelirlerinin %34-44'ünü oluşturmaktaydı. XIX. yüzyılda yetiştirilen tarım ürünleri bölgeden bölgeye değişmekte olup bunların bir kısmı iç pazarda tüketilirken bir kısmı ise ihraç edilmekteydi. I. Dünya Savaşı yıllarında Anadolu'dan yapılan ihracatın yaklaşık %80'ini tarım ürünleri oluşturmaktaydı (Quataert, 1985, s. 1556).

Osmanlı toplumunda şehir ve kırsal bölgelerdeki iktisadi hayat keskin çizgilerle ayrılmamıştı. Kırsal bölgelerde tüccarlar yaşadığı gibi şehir ahalisinden birçoğu da zanaat ve küçük esnaflığın yanı sıra tarımsal üretimle de ilgiliydiler. Hasat dönemlerinde şehirdeki ticari faaliyetlerini asgari düzeye indirerek ürünlerine toplamakta böylece tarım ve ticareti birlikte yürütmekteydiler (Faroqhi, 2010, s. 99, 100).

Anadolu ve Suriye'nin iç bölgelerinde kuru tarım hâkim iken kıyı bölgelerde pamuk, tütün, incir, üzüm, narenciye ve çeşitli sebzeler yetiştirilmekteydi. Irak'ın Dicle ve Fırat nehirlerinden sulanan bölgelerinde buğday, arpa, pirinç gibi ürünler, iki nehrin birleştiği Şattü'l-Arap bölgesinde ise hurma ön plandaydı. Mısır'da ise Nil'in suladığı alanlarda pirinç, buğday, tütün, keten gibi ürünler yetiştirilmekteydi. Nakliye imkânlarının kısıtlılığı, tüm bu bölgelerin iç kesimlerinde yetiştirilen ürünlerin ihracatını önemli oranda kısıtlamaktaydı (Quataert, 1985, s. 1556). XIX. yüzyılda Osmanlı topraklarında başlıca narenciye üretim alanları, iklim olarak uygun olan Ege ve Akdeniz kıyılarında bulunan vilayetler idi. Bunların başında ise Cezair-i Bahr-i Sefid vilayeti ve Filistin bölgesi gelmekteydi (1321 Aydın Vilayeti Ticaret Salnamesi, s. 40).

Osmanlı'da narenciye üretimi XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra artmaya başlamış olmasına rağmen daha eski tarihlerde sofralarda bulunduğuyla ilgili kayıtlara rastlamak mümkündür. Örneğin, 1502 tarihli Bursa İhtisap Kanunnamesi'nde limon da dâhil olmak üzere birtakım sebze ve meyvelerin fiyatları listelenmektedir (Solak, 2008, s. 229). Ayrıca Evliya Çelebi, Bitlis beyinin sarayında limon reçeli yediğinden bahsetmekte, 1640 tarihli bir narh defterinden İstanbul'daki kebabçılarda limon kullanılmakta olduğu anlaşılmakta ve yine 1720 yılında sarayda

Yılmaz, İ. (2021). Osmanlı son döneminde narenciye üretim ve dış ticareti.
Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, (7), 149-172.

yapılan bir şenlikte kullanılan malzemeler arasında 2817 adet limon da bulunduğu görölmektedir (Faroqhi, 2010, s. 297, 365, 359). 1681 yılına ait bir ihtisap defterine göre ise narenciye ürünleri İstanbul'a Ege kıyılarından getirilmekte olup önemli kaynaklarından birisi İstanköy Adası idi (İnalçık, 2000, s. 228, 236).

Bu çalışma XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyıl başlarını kapsamakta olup bu dönemde Osmanlı coğrafyasındaki narenciye üretiminin, üreticilerin karşılaştıkları zorlukların, Osmanlı'nın narenciye alanındaki dış ticareti ile devletin narenciye sektörüne yaklaşım tarzının ortaya konulması hedeflenmektedir.

1. Narenciye Üretim Bölgeleri ve Devletin Narenciye Sektörüne Yaklaşımı

Suriye ve Filistin bölgesinde XI. yüzyıl sonlarıyla XII. yüzyıl başlarında kurulan Haçlı devletleri, bölgede oldukça gelişmiş bir tarım sektörüyle karşılaşmışlardı. Bu dönemde incir, badem, şeker kamışı, üzüm, zeytin, susam üretilmekte olup ayrıca Trablus ve Sur civarında geniş alanlarda limon ve portakal bahçeleri bulunmaktaydı (Heyd, 1975, s. 192-193). Bölgede eski dönemlerden bu yana varlığını sürdüren narenciye bahçeleri, XIX. yüzyılda ticaretin en önemli unsuru hâlini almıştı. Ramla'ya kadar uzanmakta olan bu bahçeler, genel olarak Yafa'da yoğunlaşmıştı (Yaşayanlar, 2016, s. 205).

XX. yüzyıl başlarına gelindiğinde kapladığı alan veya ağaç sayısı bilinmese de Yafa'da 800 civarında portakal bahçesi bulunmakta olup bunlardan çoğunun mülkiyeti (muhtemelen miras veya ortaklıklar sebebiyle), birden fazla kişiye aitti. Dolayısıyla bu tarihlerde Yafa halkının en fakir kısmı hariç tutulduğunda geri kalan insanların hemen tamamı portakal üretimi yapmaktaydı (BOA.ŞD.2289/25). Avrupa ekonomisinin XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Suriye ve Filistin bölgesinde nüfuz kazanması sadece ticaret, bankacılık ve nakliyatla sınırlı kalmamış, tarım sektörünü de etkisi altına almıştı. XIX. yüzyıl sonunda Almanların, Filistin bölgesinde elde ettikleri toprakların miktarı 40.000 dönüme ulaşmıştı (Avcı, 2015, s. 393, 395). 1911 yılı itibarıyla bir Alman bankasının, Gazze civarındaki Vadi-i Huneyn bölgesinde bir portakal bahçesini kiralayarak işletmesi örneğinden anlaşılacağı üzere bu süreçte sadece kişiler değil

kurumlar da bölgede tarıma yatırım yapmaktaydılar (BOA.HR.SYS.2954/33).

XX. yüzyıl başlarında, ekte fotoğrafı görülen Yafa bahçelerinde üretilen portakallar diğer bölgelerde üretilen portakalların rekabet edemeyeceği kadar kaliteli olup (BOA.ŞD.2289/25) kalın kabuklu oldukları için Amerika'ya kadar sevki mümkün olabilmekteydi (BOA.DH.İD.108/14). Bu özellikleriyle öne çıkan Yafa portakalları dünyadan önemli derecede rağbet görmekte ve bölgeden yıllık 260.000 kasa civarında portakal ihraç edilmekteydi (BOA.DH.MKT.2092/11).

Bu bölgede narenciye üretilen yerler arasında Beyrut, Sayda ve Trablusşam gibi şehirler de sayılabilir (BOA.BEO.2049/153634, 2097/157269; BOA.HR.İD.1270/16). Trablusşam sancağında, 1890'lı yılların başında yıllık tahminî 1.000.000 kıyye limon ve portakal üretilmekteydi (1310 Beyrut Vilayet Salnamesi, s. 405). 1 kıyyenin 1.282 grama tekabül ettiği (Pakalın, 1993, s. 723) göz önüne alındığında Trablusşam sancağının 1890'lı yıllardaki yıllık limon ve portakal üretiminin 1.280 ton civarında olduğu sonucuna varılır.

Osmanlı'nın önemli narenciye üretim merkezlerinden olan Cezair-i Bahr-i Sefid vilayetinde H.1290 yılında (M.1873/1874) 9.534 adet limon ve portakal ağacı bulunmakta olup bunlardan 2.745'i Midilli'de, 6.789'u Rodos'ta idi (1290 Cezair-i Bahri Sefid Salnamesi, s. 93). Süreç içinde narenciye ağaçları vilayetin Sakız, Kalimnos gibi adalarında da yaygınlaşmıştır (BOA.BEO. 503/37710; BOA.A}MKT.MHM.253/55; 1312 Cezair-i Bahri Sefid Vilayeti Salnamesi, s. 272, 278). Osmanlı topraklarında narenciye yetiştirilen bir başka bölge ise Yanya vilayeti idi. Vilayete bağlı Preveze sancağı ve Parga kazasında önemli miktarda limon, portakal ve mandalina üretilmekteydi (BOA.ŞD.520/ 39; 1319 Yanya Salnamesi, s. 200).

XX. yüzyıl başlarında Aydın vilayetinde de narenciye üretimi yapılmaktaydı. Vilayette Aydın, İzmir ve Menteşe şehirleri limon, portakal, mandalina, turunç gibi meyvelerin üretim merkezlerindendi. Bölge çiftçileri getirisinden memnun olacaklar ki az miktarda yetiştirilen narenciyeye önem atfetmekte ve yeni ağaçlar dikmekteydiler. 1900'lü yılların başında Menteşe'de 800.000, İzmir'de 300.000, Aydın'da ise 130.000 civarında narenciye fidanı dikilmişti (1321 Aydın Ticaret Salnamesi, s. 39).

Yılmaz, İ. (2021). Osmanlı son döneminde narenciye üretim ve dış ticareti.
Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, (7), 149-172.

XX. yüzyıl başlarında limon, portakal, turunç gibi narenciye ürünlerinin üretildiği bir başka vilayet ise Adana idi. Vilayette Adana merkez, Tarsus, Dört Yol, Payas gibi yerlerde üretilen narenciye, mahalli ihtiyacın oldukça üzerinde olup bölge halkına önemli miktarda gelir sağlamaktaydı. Özellikle Payas kazasından yapılan portakal ve limon ihracatından yılda 10.000 lira civarında gelir elde edilmekteydi (BOA.DH.İ.UM. 37/1; 1320 Adana Vilayeti Salnamesi, s. 137, 258). Adana vilayetinde narenciye üretilen bir başka bölge de İçil sancağıydı. Sancağa bağlı Gökbulak (?) isimli köyde gayet iri ve sulu limon üretilmekte olup bir kısmı sancak merkezi olan Silifke’de tüketilirken bir kısmı da Karaman’a sevk edilmekteydi (BOA.Y.PRK.MYD.18/50). Aynı dönemde Akdeniz sahillerinde narenciye üretilen bir başka bölge, Antalya ve Alanya idi (BOA.MVL.355/164; İzmir Ticaret Gazetesi, 4 Mart 1340, Yıl: 1, s. 162, s. 2; 1330 Konya Salnamesi s. 200, 231).

Osmanlı’nın Trablusgarp vilayeti de XX. yüzyıl başlarında narenciye üretilen bölgelerdendi. Bu topraklarda, kapladığı alan veya ağaç sayısı bilinmese de çok miktarda limon, portakal, mandalina yetiştirildiği ve oldukça lezzetli oldukları bilinmektedir. Yetiştirilen ürünlerle yerel tüketim karşılandıktan sonra ihracat da yapılmaktaydı. Ayrıca narenciye ağaçlarının çiçeklerinden elde edilen bir çeşit çiçek suyu da vilayetin önemli gelir kaynaklarından (BOA.DH.MKT.2768/54; 1305 Trablusgarp Salnamesi, s. 116; 1312 Trablusgarp Salnamesi, s. 216).

Osmanlı coğrafyasında narenciye, yoğun olarak Akdeniz sahillerinde üretilirken Karadeniz sahilinde bulunan Rize’de de limon ve portakal üretimi yapılmaktaydı. Üretilen mahsulün bir kısmı Rusya’ya ihraç edilmekte olup bölge için önemli bir gelir kaynağı teşkil etmekteydi. 1895 yılında, Karadeniz sahilindeki toprakları Rize’yle benzer iklim şartlarına sahip olan Rusya’nın Kutaisi bölgesi idarecileri, Rize’ye görevliler göndererek bölgede yetiştirilen portakal ve limon fidanlarından talep etmişlerdi. İstenilen fidanların verilmesinin uygun olup olmayacağı Trabzon Valiliği aracılığıyla merkeze sorulmuş, Sadaretin 28 Şubat 1895 tarihinde verdiği cevapta Kutaisi topraklarında da limon ve portakal üretilmesinin Rusya’ya ihracatı olumsuz etkileyebileceği gibi üçüncü ülkelere yapılan ihracat için de yeni bir rakip oluşturacağı, zaten ekonomik sıkıntılar içerisinde bulunan bölge halkının bu durumdan olumsuz etkileneyeceği, dolayısıyla fidanların verilmesinin uygun olmayacağı ifade edilmişti (BOA.DH.MKT.339/40; BOA.BEO.565/42360, 584/43749).

Yılmaz, İ. (2021). Osmanlı son döneminde narenciye üretim ve dış ticareti.
Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, (7), 149-172.

Osmanlı Devleti'nin üreticisini korumak amacıyla Rusya'ya fidan verdirmemesi, narenciyeye özgü bir olay değildir. XX. yüzyıl başlarında Rusya'nın fındık üretiminde Osmanlı'ya bir rakip olarak ortaya çıkma riskine karşın fındık fidanlarının da bu ülkeye gönderilmesi yasaklanmıştı (Kızılkaya, 2019, s. 542).

Narenciyeden iyi gelir elde etmesi çiftçiyi yeni fidanlar dikmeye yönlendirirken devlet de yaptığı düzenlemelerle bu alandaki üretimi teşvik etmekteydi. 1917'de çıkarılan, *Yeniden Tesis ve İhdas Olunacak Portakal ve Limon ile Mandarin vesaire Bahçelerinin On Sene Müddetle Öşürden İstisnası Hakkında Kanun* isimli düzenlemeyle narenciye yetiştirilen arazilerde yeniden oluşturulacak narenciye bahçelerinden on yıl müddetle öşür vergisi alınmayacağı kayda alınmıştı. Kanun, daha önce oluşturulup da henüz üzerinden on yıl geçmemiş olan bahçelerin de on yıldan geriye kalan süreler için bu muafiyetten faydalanacağını hükme bağlamaktaydı. Devlet, narenciye bahçelerini alan olarak büyütmeyi hedeflemenin yanı sıra kanuna vergi muafiyetinden faydalanabilmek için yeni oluşturulacak bahçelerin zirai tekniklere uygun tarzda oluşturulmuş olmaları şartını da koyarak (Düster, 2/9, s. 641; BOA.İ.DUİT.88/51) aynı zamanda üreticiyi dönemin modern tarım tekniklerine uyumlu hâle getirmeyi hedeflemekteydi.

Devletin vergi kolaylıkları sadece yeni oluşturulan bahçeler için değil, şiddetli geçen kış sebebiyle zarara uğrayan üreticiler için de uygulanmaktaydı. Örneğin, 1849 yılında Sakız Adası'nda hüküm süren şiddetli kıştan dolayı adanın en önemli mahsulü olan limon, portakal ve badem üreticileri zarara uğramıştı. Konuyla ilgili çıkan irade-i seniyye ile zarara uğrayan üreticilerin vergilerinin dörtte biri affedilmişti. Sakız Adası'ndaki limon ve portakal üreticilerinin 1880 kışında da aynı akıbete uğramaları üzerine toplamda 154.428 kuruş tutan vergilerinin yarısı affedilmişti. Şura-yı Devlet'in konuyla ilgili kararında "*emsali vechile affıyla terkin-i kaydı ...*" (BOA.ŞD.285/13) ifadesinden bu uygulamanın sadece narenciye üreticileri için değil zarara uğrayan tüm tarım üreticileri için geçerli olduğu anlaşılmaktadır.

Devlet, narenciye üreticisine sadece vergi kolaylıkları sağlamakla yetinmemekte, bahçelerde oluşan hastalıklarla mücadelede de üreticinin yanında olmaktadır. 1898 yılında Sakız Adası'ndaki limon ve portakal bahçelerinde bir hastalığın ortaya çıkması üzerine bu hastalıkla mücadeleyi üreticiye izah ederek fiilî olarak göstermek üzere adaya bir

ziraat teknikeri görevlendirilmişti. Sakız'a giden bu teknikere adada sebze ve tarımsal sanayi ürünlerinin tohumlarını üretmek üzere oluşturulan numune tarlasındaki tarımsal faaliyetleri yürütme görevi de verilmişti. Bu teknikerin maaşı ve numune tarlası için oluşacak masraflara karşılık olmak üzere üç sene müddetle, Sakız Adası'ndan ihraç edilecek dökme portakal, limon ve mandalınanın her 1.000 adedinden 10 ve her kasa destesinden 5 para vergi alınması bir irade ile uygun görülmüştü. Bu uygulamadan fayda sağlanması üzerine Orman Meadin ve Ziraat Nezareti, Sadarete başvurarak bu verginin alınmasına üç yıl daha devam edilmesini talep etmiş, Şura-yı Devletin de uygun görüş bildirmesi üzerine 8 Aralık 1901 tarihinde uygulamanın devamı konusunda irade-i seniyye çıkmıştı (BOA.İ.OM. 7/42).

Devletin narenciye bahçelerinde çıkan hastalık üzerine görevli göndermesi uygulamasının bir diğeri örneğine 1903 yılında rastlanmaktadır. Trablusgarp vilayetinin önemli gelir kaynaklarından olan portakal ve limon bahçelerinde, ağaçların kurumasına sebep olarak üreticileri büyük zarara sokan bir hastalık ortaya çıkması üzerine Trablusgarp Valiliğeri merkeze bir yazı yazarak konuyla ilgili bir uzmanın vilayete gönderilmesini talep etmişti. Yapılan araştırmada Sakız Adası'ndaki bir ziraat memurunun bu konularda uzman olduğu tespit edilmiş ve bu kişi Trablusgarp vilayetine geçici görevle gönderilmişti. Bu görevlinin uygulattırdığı usullerle hastalıkla mücadelede başarılı olunması üzerine kesin sonucun alınması için bir müddet daha Trablusgarp'ta kalması gerektiği sonucuna varılmıştı. Trablusgarp vilayeti, söz konusu memurun günlük 40 kuruş olan geçici görev ücreti ile yol harcırahının ödenmesi için de merkezden ödenek talep etmişti. Talebin ulaştığı Orman Meadin ve Ziraat Nezareti, Sadarete yazdığı yazıda yaklaşık 6.000 kuruş tutan ilgili ödeneğın 3.500 kuruşunun, Nezaret bütçesinin *Eşcar* (ağaçlar) ve *Nebatata Arız olan Hastalıkların Tedavisi Tertibi*'nden, 2.500 kuruşunun ise yine Nezaret bütçesinin *Nebatat-ı Müfidenin* (faydalı) *İhdas* (oluşturulması) ve *Ta'mim-i Ziraati* (ziraatinin yaygınlaştırılması) *Tertibi*'nden ödenmesi için izin talep etmiş, konunun Şura-yı Devlette görüşülerek olumlu görüş bildirilmesi üzerine 16 Nisan 1903 tarihinde vilayetin talebi doğrultusunda irade çıkmıştı (BOA.BEO.2049/153634, 2097/157269; BOA.ŞD.1220/13; BOA.İ.OM 9/3).

Bahçelerde çıkan hastalık üzerine uzman gönderme örneğine bir kez de Yanya vilayetinde rastlanmaktadır. 1895 yılında Yanya vilayeti

dahilinde bulunan Parga kazasındaki limon ve portakal bahçelerinde çıkan hastalık üzerine, bölgeye gönderilen ziraat müfettişlerinin verdikleri raporda ağaçlardaki hastalığın *Zam'* (?) olarak bilinen hastalık olduğu, üreticilerin hastalık hakkında bilgilendirilerek yapılacak mücadelenin iyice anlatıldığı ifade edilmektedir. Ayrıca hastalığın bitirilmesi için gereken ve 1.500 kuruş tutan kükürtün, Orman Meadin ve Ziraat Nezareti bütçesinden ödenmesi gündeme gelmiş, bu talep Sadaretin 29 Ağustos 1895 tarihli yazısıyla uygun görülmüştü (BOA.BEO.677/50775; BOA.ŞD.520/39).

Orman Meadin ve Ziraat Nezareti ülke içindeki narenciye bahçelerindeki hastalıklarla mücadelede çiftçiye yardım etmenin yanı sıra, yurt dışındaki narenciye bahçelerindeki hastalıkları da takip ederek ülkedeki hastalıklarla benzer olup olmadığını takip etmekteydi. Örneğin, 10 Ocak 1897 tarihinde Hariciye Nezaretine yazdığı bir yazıda, Sicilya'daki limon ve portakal bahçelerinde ortaya çıkan hastalığın Cezair-i Bahr-i Sefid vilayetindeki hastalığa benzer olup olmadığını incelemek üzere, Sicilya bahçelerinden alınmış hastalıklı ve meyveli birkaç dal ile Sicilyalı uzmanların konuyla ilgili görüşlerinin yazılı olarak kendilerine ulaştırılmasını talep etmekteydi. Hariciye Nezareti, söz konusu numuneleri ve Sicilyalı uzmanların raporunu Orman Meadin ve Ziraat Nezaretine iletmış olup bu numune ve rapordan oldukça faydalı bilgilere ulaşılmıştı (BOA.HR.TH.187/55, 193/51).

Osmanlı Devleti'nin narenciye bahçelerinde ortaya çıkan hastalıklar karşısındaki tutumu 1894 yılında Cezair-i Bahr-i Sefid vilayetindeki bahçelerde ortaya çıkan hastalıkla mücadele süreçleri incelendiğinde daha iyi anlaşılabilir. Sakız ve Rodos adalarında ortaya çıkan hastalık üzerine, hastalığın teşhisini yaparak mücadele usullerini üreticiye bilfiil göstermek üzere Ziraat Heyet-i Fenniyesi 4. Şube Müfettişi Vahan Efendi söz konusu adalara gönderilmişti (BOA.BEO.503/37710).

Vahan Efendi, görev dönüşünde verdiği raporda, bu hastalığın *Kırmız* (?) isminde bulaşıcı bir hastalık olduğunu, limon ve portakal ağaçlarında yoğun olarak görüldüğünü, mandalina ağaçlarını etkilemediği için ahalinin limon ve portakal ağaçlarını mandalina ile aşılama konusunda, hastalıkla mücadele için ağaçların 1,5 metre yüksekliğine kadar budandıktan sonra 8 birim su, 1 birim kireç ve 1 birim petrolün karıştırılarak belli dönemlerde ağaçlara serpilmesi gerektiğini, bu işlemin

tüm bahçelerde uygulanmadığı sürece hastalığın bitirilemeyeceğini, bu mücadelenin masrafları için ise Sakız ve Rodos adalarından ihraç olunacak limon, portakal ve mandalina ürünlerinin mahalli değerleri üzerinden beş yıl müddetle % 4 vergi alınmasının uygun olacağını ifade etmekteydi (BOA.BEO.503/37710).

Orman Meadin ve Ziraat Nezareti, Vahan Efendi'nin önerdiği mücadele usulü için alınacak verginin uygulanıp uygulanamayacağı hususunu Şura-yı Devlete sormuştur. Nezaret yazısında bu verginin geçici olacağını, sandık başına bir kuruş gibi cüzi bir miktardan ibaret bulunacağını, ayrıca üreticinin menfaatine kullanılacağını da ifade etmişti. Konu Şura-yı Devletin Dahiliye Dairesinde görüşülmüş ve konunun daha iyi ortaya konulabilmesi için Cezair-i Bahr-i Sefid vilayetinin görüşü sorulmuştu. Vilayetten alınan cevapta, konuyla ilgili olarak vilayet dahilinde bir komisyon oluşturulduğu, bu komisyonun raporuna göre son zamanlarda zikredilen hastalığın azalmaya başladığı; limon, portakal ve mandalina mahsulünün günden güne artmakta olduğu, ayrıca vilayet baytar müfettişine de bir rapor hazırlattırıldığı ifade edilmişti. Vilayet baytar müfettişi tarafından hazırlanan raporda ise bu hastalıkla su, petrol ve kireç karışımıyla mücadele edilemeyeceği çünkü kirecin, yaprakların havayla temasını keserek ağacın teneffüsüne mani olacağı, bunun da ağacın kurumasiyla sonuçlanacağı, petrolün ise uçucu bir madde olduğu için havanın tesiriyle buharlaşıp kaybolacağı için bir faydasının olmayacağı, bu mücadeleye başlamadan önce tecrübe edilmesi gerektiği belirtilmekteydi (BOA.BEO.503/37710).

Cezair-i Bahr-i Sefid vilayeti Şura-yı Devlete, ekinde Sakız Meclis İdaresinin bir raporunun olduğu ikinci bir yazı göndermiştir. Söz konusu raporda Sakız'da *İspora* olarak adlandırılan *Kırmız* hastalığının sadece limon ve portakallarda değil birçok ağaç ve bitkide görüldüğü, nisandan eylüle kadar altı ay boyunca yumurtlayan mikrop ve böceklerden oluştuğu ve bulaşıcı olduğunun tecrübeyle sabit olduğu, ağaçların yerden 1,5 metre yükseklikten budanması hâlinde çoğunlukla kuruyacağı, kurumayıp kurtulanların ise ancak beş, on sene sonra düzenli meyve vermeye başlayabilecekleri, son iki senedir hastalıklı ağaçların dal ve budaklarını temizleme ve hafif derecede budamakla % 60'a varan iyileşmeler görüldüğü, dolayısıyla Nezaretin tavsiye ettiği mücadeleye gerek duyulmadığı ifade edilmekteydi (BOA.BEO.503/37710).

Nezaret ve vilayet arasındaki bu görüş farklılığı üzerine Nezarete tekrar görüş sorularak alınan cevapta, bu hastalık bulaşıcı olduğu için mücadelede kesin sonuç alınmadıkça sonlandırılmasının mümkün olmadığı, kesin sonuç almak için Vahan Efendi'nin raporunda belirttiği karışımın ağaçlara uygulanmasının şart olduğu, bu karışımla Avrupa'da da olumlu sonuçlar alındığı ifade edilmekteydi. Ayrıca Cezair-i Bahr-i Sefid vilayeti baytar müfettişinin ziraat konularında yeterli bilgisi olmadığı için söylediklerine itibar edilemeyeceği, budanan ağaçların Sakız Meclis İdaresi raporunda belirtildiği gibi on yılda değil iki üç yıl içinde tekrar meyve vermeye başlayacakları, hatta önceki veriminin birkaç misli üzerine çıkacakları, Vahan Efendi'nin tavsiye ettiği mücadele usulünün bilimsel olarak doğru olmasına rağmen karşı gelinmesinin, bu uygulama için bir vergi konulacak olmasından kaynaklandığı belirtilmekteydi (BOA.BEO.503/37710).

Tüm bu yazışmalar üzerine Şura-yı Devlet 17 Ekim 1894 tarihinde, Nezaretin teklif ettiği usulün henüz neticesinin bilinmemesinden dolayı şimdiden bunun için bir vergi konulmasının uygun olmayacağı, Cezair-i Bahr-i Sefid vilayetinin Vahan Efendi'nin teklif ettiği karışımı ve ağaçların budanması usulünü tecrübe etmesinin ve alınacak neticelere göre hareket edilmesinin uygun olacağı kararını vermişti (BOA.BEO. 503/37710; BOA.DH.MKT.305/20).

Tüm bu süreçler göz önüne alındığında Cezair-i Bahr-i Sefid vilayetinin, Orman Meadin ve Ziraat Nezaretinin, Şuray-ı Devletin hastalıkla mücadele sürecine bizzat katıldığı, konuyla ilgili uzmanlar görevlendirildiği, tarafların görüşlerinin alındığı, devletin tüm imkânlarıyla üreticinin yanında yer aldığı görülmektedir. Devletin konuya kurumsal olarak yaklaşması ve sürece etkin olarak katılımı, bu olayın tekil bir örnek olmaktan ziyade genel bir tutum olduğunun göstergesidir.

2. Narenciye Dış Ticareti

Osmanlı ülkesinden daha XIX. yüzyılın başlarından itibaren Rusya'ya limon ve portakal ihraç edilmekteydi (BOA.C.HR.126/6257, 6/253; BOA.C.İKTS.16/756, 11/502). XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyıl başlarına gelindiğinde ise ihracat yapılan ülkeler çoğalmış olup en önemlilerini Rusya ve Romanya oluşturmaktaydı. Narenciye ihraç edilen diğer ülkeler ise Bulgaristan, İngiltere, Avusturya-Macaristan, Fransa,

İtalya, Almanya, İran, Yunanistan, Amerika ve Sırbistan idi (BOA.HR.ID.1270/16). Osmanlı, özellikle limon ve portakalda ihracatçı durumda iken ihracata oranla oldukça az da olsa ithalat yaptığı da görülmektedir. Aşağıda Osmanlı'nın XIX. yüzyıl sonlarındaki limon ve portakal dış ticareti görülmektedir.

Tablo 1: Osmanlı Devleti'nin limon ve portakal dış ticareti (1879-1895)

Yıl	İhracat		İthalat	
	Miktar (1295 yılı sandık, diğerleri kilo)	Değeri (Kuruş)	Miktar (1295 yılı sandık, diğerleri kilo)	Değeri (Kuruş)
R.1295 (1879/1880)	200.580	7.799.527	2.675	1.895.708
R.1306 (1890/1891)	957.936	10.333.763	71.184	2.847.671
R.1307 (1891/1892)	912.155	10.965.049	99.785	3.866.662
R.1309 (1893/1894)	748.005	8.907.114	58.760	4.401.789
R.1310 (1894/1895)	1.032.663	13.594.977	67.132	5.060.028

(BOA.Y.A.HUS.168/119; BOA.HR.SFR.3.446/3, 3.475/1).

Tablo 1'de görüldüğü gibi XIX. yüzyıl sonlarında Osmanlı limon ve portakal ürünlerinde hem ithalat hem de ihracat yapmasına rağmen miktar ve değer olarak karşılaştırıldığında ihracata nazaran ithalat oldukça azdır. Bu durumda Osmanlı net ihracatçı durumdadır.

I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Osmanlı narenciye ihracatında sıkıntılar başlamıştır. Narenciye ihraç edilen Rusya, Fransa ve İngiltere gibi ülkelerle savaş durumunda olunmasına ilaveten, Çanakkale

Yılmaz, İ. (2021). Osmanlı son döneminde narenciye üretim ve dış ticareti.
Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, (7), 149-172.

Boğazı'nın 28 Eylül 1914 tarihinde kapatılması üzerine Boğaz girişinde İngiliz ve Fransız savaş gemilerinin dolaşmaya başlamaları (Eyicil, 2009, s. 321) ihracatı sıkıntıya sokan konulardı. Boğazların bu şekilde kapalı olması Osmanlı'nın en önemli narenciye ihraç ettiği iki ülkeden birisi olan ve İtilaf Devletleri safında savaşa katılmış olmasına rağmen 26 Ağustos 1916 tarihine kadar tarafsız kalan Romanya'ya (Çetin, 2016, s. 540) narenciye naklini imkânsız hâle getirmişti. Çanakkale Boğazı önlerinde İngiliz ve Fransız savaş gemilerinin dolaşmaya başlaması, Rusya ve Romanya gibi ülkelere ihracatı engellediği gibi İstanbul'a da narenciye naklini imkânsız hâle getirmiş, böylece üreticiler büyük bir sıkıntıya girmişlerdi (BOA.HR.İD.1270/16).

Bu zorlukları aşmak adına Ticaret ve Ziraat Nezareti, 21 Ekim 1914 tarihinde Hariciye Nezaretine bir yazı yazarak Beyrut, Sayda ve Tarbluşşam'da üretilerek eskiden bu yana bir kısmı İstanbul'da tüketilen, önemli bir kısmı da Rusya ve Romanya başta olmak üzere Bulgaristan, İngiltere, Avusturya-Macaristan, Fransa, İtalya, Almanya, Yunanistan, Amerika ve Sırbistan gibi ülkelere ihraç edilen limon ve portakalın mevcut durum sebebiyle ihraç edilememekte olduğunu, bu ürünlere ihracat için yeni yollar veya pazarlar bulunamadığı takdirde bölge ekonomisinin büyük bir sıkıntıya gireceğini belirtmişti. Yazının devamında konunun çözümü için değişik coğrafyalarda bulunan Osmanlı elçilikleri aracılığıyla narenciye ihraç edilebilecek yeni pazarlar bulunmasının şart olduğu ifade edilmekteydi (BOA.HR.İD.1270/16).

Bu yazı üzerine Hariciye Nezareti, Londra, Malta, Hamburg, Sivastopol, Hocabey (Odesa), Marsilya, Varna, Burgaz, Peşte, Köstence, İbrail (Brail) Kalas (Galati), Bombay, Buenos Aires, New York, Sao Paulo ve Johannesburg Başşehbenderliklerine bir tamim göndererek konuyla ilgilenilmesi talimatını vermişti (BOA.HR.İD.1270/16). Bu talimat üzerine yabancı ülkelerde bulunan Osmanlı elçilikleri, birtakım çalışmalar yaparak merkeze raporlamışlardı. İbrail Başşehbenderliğinden gönderilen raporda, Romanya'nın narenciye ürünleri için oldukça mühim bir pazar olduğu, ithalatını Osmanlı, Yunanistan ve İtalya'dan yaptığı ifade edilmekte ve ülkenin 1911 yılında yaptığı narenciye ithalatı ve bu ithalattan Osmanlı'nın aldığı pay hakkında bilgiler verilmektedir (BOA.HR.İD.1270/17). Bu bilgiler tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Romanya'nın yıllık narenciye ithalatı ve bu ithalattaki Osmanlı payı (1911)

	Genel İthalat		Osmanlı Payı			
	Miktar (kilo)	Değer (Frank)	Miktar (kilo)	Toplam içindeki pay (%)	Değer (Frank)	Toplam içindeki pay (%)
Portakal	4.467.482	804.147	1.630.171	36,4	293.431	36,4
Limon	4.119.789	617.218	910.678	22,1	136.602	22,1
Mandalina	685.154	685.154	119.712	17,4	?	?
Toplam	9.272.425	2.106.519	2.660.561	28,6		

(BOA.HR.İD.1270/17).

Tablo 2'de görüldüğü gibi 1911 yılında Romanya, Osmanlı'dan 2.660 ton civarında narenciye ithalatı yapmıştır ki bu miktar toplam ithalatının %28,6'sına denk gelmektedir. Başşehbenderliğin raporunda mandalina miktarı belirtilmiş olmasına rağmen değer olarak belirtilmediğinden Romanya'nın Osmanlı'dan ithal ettiği narenciye ürünlerinin toplam değeri belirlenmemektedir. Buna rağmen tablo incelendiğinde Osmanlı'dan ithal edilen portakal miktarı, toplam portakal ithalatının %36,4'ünü, parasal değeri ise toplam portakal ithalatının yine %36,4'ünü teşkil etmektedir. Bu oranın limon kaleminde de aynı şekilde miktar ve parasal değer olarak %22,1 düzeyinde gerçekleştiği görülmektedir. Bu rakamlar, Romanya'nın, Osmanlı, Yunanistan ve İtalya'dan ithal ettiği narenciye ürünlerini aynı fiyattan satın aldığını göstermektedir.

Başşehbenderliğin raporuna göre Romanya, narenciye ithalatını başlıca Köstence, Kalas ve İbrail limanlarından yapmaktadır. Fakat savaş nedeniyle bu limanlara olan vapur seferleri durdurulduğundan tüccarlarımız Bükreş'teki müşterileriyle anlaşarak Yafa, Sayda, Beyrut veya Trablusşam'da bulunan mallarını, İtalyan vapurlarıyla Dedeğaç Limanı'na, oradan trenle Rusçuk üzerinden Bükreş'e gönderebilirler. Bu yol kullanıldığı takdirde nakliye masrafları artacak olsa dahi savaş

nedeniyle tüm mallarda görülen fiyat artışları, özellikle kış mevsiminde oldukça önemli bir tüketim maddesi olan narenciyedeki fiyat artışını da kabul edilebilir kılacaktır (BOA.HR.İD.1270/17).

Varna Şehbenderliğinin raporuna göre Bulgaristan, portakal, limon ve mandalina ihracatı için oldukça müsait bir pazar ise de savaş dolayısıyla sevkiyat zorlaştığından ihracat yapma imkânı kalmamıştı. Bulgaristan'a deniz yoluyla ulaşım sadece Dedeağaç üzerinden mümkün olup buradan bile Osmanlı mallarının güvenli bir şekilde nakledilmesi mümkün gözükmemektedir. Şehbenderlik, savaş ortamının sona ermesi ve deniz trafiğinin normale dönmesiyle Bulgaristan'a olan narenciye ihracatımızın 200.000 Frank'ı geçebileceğini ifade etmekteydi (BOA.HR.İD.1270/18).

Peşte Başşehbenderliğinin raporuna göre ise Macaristan narenciye ürünleri için gayet önemli bir pazar olmasına rağmen, yakınlığı sebebiyle bu mallar daha çok İtalya'dan gelmekteydi. Başşehbenderlik yapılması gerekenler hakkında da bilgiler vererek, İtalyan mallarıyla aynı fiyattan vermek şartıyla rekabet edilebileceğini, Ekim 1914 şartlarında Macaristan'a mal sevkiyatı için iki yol bulunduğunu, bunlardan birincisinin demiryolu ile Romanya veya Bulgaristan üzerinden olduğunu, bu durumda bu ülkeler ile nakliye ücretinin düşürülmesi için anlaşmak gerekeceğini; ikinci yolun ise henüz Akdeniz'de seyretmekte olan İtalyan vapurlarıyla malları Ancona veya Brendisi'ye götürerek oradan Macaristan'a aktarmak olduğunu ifade etmekteydi. Raporunda ayrıca Macaristan Ticaret Merkezinin Yafa ve Beyrut gibi büyük şehirlerde ticaret memurlarının bulunduğu, Osmanlı tacirlerinin bu memurlarla iletişime geçmelerinin faydalı olacağı, Macaristan'a gönderilecek limon ve portakalların İtalyan mallarından ayırt edilmesi için sarılı oldukları kağıtlarda Türk malı olduklarının yazılmasının önemli olduğu belirtilmekteydi (BOA.HR.İD.1270/19).

Peşte Başşehbenderliği raporunda, narenciye ihraç edilirken dikkat edilmesi gereken bir başka konuyu da gündeme getirmekteydi. Buna göre Peşte'ye Yafa'dan getirilen narenciye ürünleri, üzerinde Yahudilerin dinî sembollerinden olan Mühr-ü Davut resmi olan ve çoğunlukla İbranice ve bir miktar da Almanca yazılar bulunan kağıtlara sarılmakta olup bu kağıtlarda Türkçe ya da Arapça tek kelime bulunmamaktaydı. Bu durumun çeşitli siyasi mahzurlarının bulunmasına ilaveten, yerli ahali tarafından eskiden bu yana yetiştirilmekte olan Yafa portakallarını, işleri komisyonculuktan ibaret olan Musevilerin benimseyerek kendilerine mal

etmelerinin önüne geçilmeliydi. Peşte Başşehbenderliğinin bu yazısı üzerine Dahiliye Nezareti 19 Şubat 1914 tarihinde Kudüs Mutasarrıflığına konuya dikkat edilmesi şeklinde bir talimat vermişti (BOA.DH.İD.108/14).

New York Başşehbenderliğinin raporuna göre ise Amerika'da her yıl milyonlarca sandık portakal tüketilmekte olup Filistin bölgesinde üretilen yıllık 500.000 sandık civarındaki portakal için önemli bir pazar olma potansiyeli bulunmaktaydı. Raporun devamında Amerika Musevi yardımlaşma derneklerinin bir veya iki vapur kiralayarak Filistin bölgesindeki Musevilere gıda maddeleri göndereceği, dönüşte narenciye ürünleri getireceği, bu organizasyon sayesinde bir miktar narenciye ürününün değerlendirilebileceği ifade edilmekteydi (BOA.HR.İD.1270/20).

Görüldüğü gibi I. Dünya Savaşı sebebiyle sıkıntıya giren narenciye ihracatına çözüm bulmak adına değişik coğrafyalarda bulunan Osmanlı elçilikleri harekete geçmişler, yaptıkları araştırmalar sonucunda birtakım çözüm yolları önermişlerdir. Elçiliklerin raporlarında beyan ettikleri Dedeağaç yolu, 1915 başlarında İstanbul'a narenciye sevk etmek için kullanıldıysa da malların Dedeağaç'ta uzun süre beklemek zorunda kalması çürümelerine sebep olmuş, dolayısıyla buradan da düşünöldüğü gibi faydalanılamamıştı (BOA.HR.İD.1270/22).

Osmanlı narenciye ürünlerinin en önemli alıcısı durumunda olan Rusya, 1890'lı yılların sonlarına doğru Osmanlı'dan ithal ettiği bu ürünlere yüksek miktarda ithalat vergisi uygulamaya başlamıştı. Bu uygulamadan dolayı ahali sıkıntıya giren Beyrut vilayeti, 13 Mart 1898 tarihinde merkeze bir yazı yazarak bu verginin indirilmesi hususunda yardım talep etmişti. Konunun ulaştığı Hariciye Nezareti verdiği cevapta, Rusya'nın Osmanlı'dan ithal edeceği malların tabi olacakları gümrük vergisi hakkında belirlenmiş kuralların bulunmadığı, dolayısıyla Rusya'nın dilediği oranda gümrük vergisi koyabileceği, Rusya'dan yapılacak talebin Osmanlı topraklarından ithal edilen mallardan alınan verginin, aynı malın diğer ölkelerden ithal edildiğinde alınan vergiden yüksek olmaması şeklinde olabileceği ifade edilmekteydi. Devamında ise Osmanlı'dan ithal edilen portakal ve limondan alınan verginin diğer ölkelerden ithal edilen portakal ve limondan da alınmıyor olmasının kuvvetle muhtemel olduğu, dolayısıyla bu verginin kaldırılması veya hafifletilmesi talebinin reddedilme ihtimalinin yüksek olduğu, söz konusu talebin Rusya'nın

Osmanlı'dan bir konuda talebi olduğunda karşılık olarak gündeme alınabileceği belirtilmekteydi (BOA.HR.TH. 210/20).

Rusya'nın narenciye ithalatına koyduğu yüksek vergi, sadece Beyrut bölgesindeki üreticileri değil tüm Osmanlı üreticilerini etkilemekteydi. Rusya'nın, içinde 300 adet limon bulunan sandıkların her birinden aldığı 30 kuruş gümrük vergisini, 1900 yılı narenciye sezonu başlarken 45 kuruşa çıkarması, sıkıntıların gittikçe büyümesine sebep oluyordu. Buna ilaveten İstanbul'a İtalya'dan düşük vergiyle narenciye getirilmesi sıkıntıları daha da artırmaktaydı. Sakız ve Trablusşam narenciye üreticileri, merkeze gönderdikleri yazılarla sıkıntılarını anlattıktan sonra Rusya'nın ithalat vergisinin azaltılması ve İtalya'dan Osmanlı'ya ithal edilen narenciye ürünlerinin vergilerin artırılması hususunda yardım talep ediyordu. Trablusşam Mevlevihanesi Postnişini Şih Ahmet de 22 Ağustos 1900 tarihinde Sadaret ve Hariciye Nezaretine yazdığı yazılarla narenciye üreticilerinin sıkıntılarına aracılık ederek, çözüm bulunmasını talep ediyordu (BOA.ŞD.592/29).

Taleplerin ulaştığı Hariciye Nezareti, Rusya'nın uyguladığı gümrük vergisi konusunda iki yıl önce verdiği cevabı tekrarlayarak son dönemlerde Rusya ve Fransa'nın gümrük vergilerini artırmakta olduklarını, diğer devletlere de aynı gümrük vergisini uygulamak şartıyla istedikleri kadar yükseltebileceklerini, dolayısıyla atılacak bir adımın bulunmadığını ifade etmişti. İtalya'dan ucuz vergilerle gelen narenciye ürünleri için ise bu mallardan %8'den fazla gümrük vergisi alınmasının aramızdaki antlaşmalar dolayısıyla İtalya'nın iznine bağlı olduğunu, dolayısıyla bu alanda da bir şey yapılamayacağını, narenciye iç tüketiminin artırılmasının çözüm olabileceğini ifade etmişti (BOA.ŞD.592/29).

Üreticilerin sorununu çözmek adına Sadaret makamı da devreye girerek narenciye ürünlerine Rusya'nın uyguladığı yüksek gümrük vergisi ve İtalya'dan ithal edilen narenciye ürünlerine uygulanan düşük gümrük vergisi konusunda alınabilecek bir tedbir olup olmadığı hakkında Rüşumat Dairesinin görüşünü sormuştu. Rüşumat Dairesi, 30 Ekim 1900 tarihli cevabında, Hariciye Nezaretinin cevabını tekrarlayarak Rusya'ya ihraç ve İtalya'dan ithal edilen narenciye ürünlerine uygulanan gümrük vergileri konusunda bir şey yapılamayacağını ifade etmişti. Ayrıca ülke içindeki portakal ticaretinden yıllık 231.871, 32 kuruş vergi alındığını, iç tüketimin

artırılması için bu vergiden vazgeçilmesi düşünülüyorsa bunun için irade-i seniyye gerekeceğini ifade etmişti (BOA.ŞD.592/29).

Osmanlı'nın önemli narenciye üretim ve ihracat merkezlerinden olan Yafa bölgesindeki üreticilerin önemli sorunlarından birisi de nakliyattı. Bölgede üretilen ürünler, genellikle ihracata gitmekte olup nakliyat işini 1890'lı yılların başlarından itibaren *Prince Line* isimli İngiliz denizcilik şirketi âdeta tekeline almış ve üretici menfaatlerinin aleyhine olarak gün geçtikçe kârını büyütmişti. Adı geçen şirketin 1905 narenciye mevsiminde nakliyat ücretlerine yüklü bir zam yapması, üreticilerin şikâyetine sebep olmuştu. Soruna çözüm bulmak için Kudüs Mutasarrıflığı da devreye girmiş ve nakliyat işi başka bir İngiliz şirketine verilmişti. Menfaatleri zedelenen *Prince Line* şirketi tarafından İstanbul'a yapılan şikâyetler üzerine Kudüs Mutasarrıflığı, bu şirketin Yafa ve Beyrut'ta bulunan acenteleri vasıtasıyla narenciye nakliyatı üzerinde birtakım entrikalar düzenleyerek üreticiden yıllık 6.000 lira fazla ücret aldığı, nakliyat işine başka şirketlerin de alınarak bir rekabet oluşturulduğu takdirde bu zararın ortadan kalkacağı gibi fiyatların daha da düşerek ahalinin kâra geçebileceği şeklinde cevap vermişti. Sadaret, Kudüs Mutasarrıflığına yazdığı yazıda, ticaretin serbestliğine ve nakliyata müdahalenin sıkıntılar doğurabileceğini ifade ettikten sonra dikkatli davranılarak üreticinin menfaatlerinin korunması talimatını vermişti (BOA.BEO. 2736/ 205179, 2747/ 205996, 3174/ 238035).

Yafa'da üretilen narenciye ürünlerinden üreticiler faydalandığı gibi yerel yönetim de gelir elde etmekteydi. Yafa şehri sahip olduğu iskele ile başta Kudüs olmak üzere bölge için önem arz eden bir nokta olmasına rağmen şehir, yol, kaldırım, lağım gibi belediye hizmetleri açısından pek de iç açıcı durumda değildi. Şehrin bu durumu, Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Ekim 1898'de Osmanlı ülkesine yapacağı ziyarette Yafa'ya da uğrayacak olmasıyla (Karacagil, 2014, s. 78, 81) birleşince, birtakım çalışmalar yapılmasını zorunlu kılmaktaydı (BOA.DH.MKT.2092/11; BOA.ŞD.2289/25).

Yafa şehrinde yapılacak alt yapı çalışmalarına belediye kaynakları yeterli olmayacağından, şehirden yıllık olarak ihraç edilmekte olan yaklaşık 260.000 kasa portakaldan beş yıl için kasa başına 20 para vergi alınması fikri ortaya atılmış ve Meclis-i İdare-i Livada tartışılarak uygun olduğu kararına varılmıştı. Böylece yıllık 130.000 kuruş kaynak sağlanmış olacaktı (BOA.DH.MKT.2092/11).

Meclis-i İdare-i Liva böyle bir karar almış olsa da durumdan rahatsız olanlar da bulunmaktaydı. Yafa'da portakal ticaretiyle uğraşan yirmi dokuz tüccar bir araya gelerek Yafa Belediyesinin gelirinin iyi olduğu, bu verginin konulmasına gerek olmadığı şeklinde Sadarete yazılı olarak itiraz etmişlerse de konu Şura-yı Devlete intikal etmiş, orada yapılan görüşmelerde, sandık başına alınacak vergi 10 paraya düşürülmüş ve hem ihracata hem de Osmanlı iç pazarına gönderilecek ürünlerden alınması kararı verilmişti. Tüm bu aşamalardan sonra konu hakkında çıkan irade-i seniyye üzerine, söz konusu verginin alınmasına başlanılmıştı. Beş yıllık sürenin bittiği 1903 yılında, Yafa şehrinin ihtiyaçlarının devam ediyor olması sebebiyle bu vergi, bu sefer sadece ihraç olunan narenciye ürünlerinden alınmak üzere beş yıl daha uzatılmıştı (BOA.DH.MKT.2142/13; BOA.İ.DH.1409/11).

Yafa'dan ihraç edilen portakallardan belediye hizmetleri için kesilen vergi, 1908 yılına kadar devam ederek son bulmuştu. 1910 yılına gelindiğinde bu sefer yeni bir ihtiyaç için vergi kesilmesi gündeme gelmişti. Yafa kasabası ve civarında bulunan portakal bahçelerinin korunması, ücretleri bahçe sahipleri tarafından verilen ve genellikle Afgan veya Kuzey Afrikalılardan oluşan bekçilerle sağlanıyordu. Fakat bu kişilerin seçilmeleri ve görevleri gibi hususlar belli kurallara bağlanmış olmadığından genellikle görev için yetersiz, bizzat kendileri suç işlemeye meyyal kişilerden oluşmakta hatta Yafa'da suç işleyenleri saklamaktaydılar (BOA.DH.MUİ.107/66; BOA.BEO 3174/ 238035).

Kudüs Mutasarrıflığı, bu sorunların önünü almak için bir komisyon kurmuş ve yapılan çalışmalar sonucunda bazı kararlar alınmıştı. Buna göre, herhangi bir mahkûmiyeti ve şüpheli durumu olmayan, askerlikle ilişkisi bulunmayan, Yafa'da ikamet eden kişilerden elli piyade ve on süvari bekçi tayin edilecekti. Ayrıca bekçilerin tayini ve idaresiyle görevli olmak üzere kasaba eşrafından ve memurlardan bir komisyon kurulacak, bekçi maaşı ve diğer giderlerin karşılamak için ise önceki uygulamalarda olduğu gibi ihraç edilen her portakal sandığından 10 para vergi alınacaktı. Alınan kararlar uygulamaya geçmeden önce Şura-yı Devlet konuyu incelemiş ve ekseriyetle geçici olarak konulan mükellefiyetlerin zamanla daimî hâle geldiğini, konuyla ilgili bir kanun çıkarılmadıkça hiçbir fertten hiçbir nam ve bahane ile vergi alınamayacağını ifade ederek reddetmiştir. Fakat bekçilerin düzene konulabilmesi için sözü edilen komisyon marifetiyle bazı düzenlemeler yapılabileceğini, bekçi maaşlarının yine bahçe

sahiplerinden alınabileceğini ifade etmişti (BOA.DH.MUİ.107/66; BOA.BEO 3174/ 238035). Anlaşıyor ki Şura-yı Devlet bu kesintinin vergi olarak alınmasının uygun olmadığını fakat bahçe sahiplerinden bir aidat tarzında alınabileceğini ifade etmekteydi.

Sonuç

Osmanlı coğrafyasında XI. yüzyıldan itibaren narenciye üretilmekteydi. XIX. yüzyıl sonlarıyla XX. yüzyıl başlarına gelindiğinde narenciye üretimi, günümüzle de uyumlu olarak Akdeniz ve Ege sahilleri ile az da olsa Rize çevresinde yapılmaktaydı. Böyle geniş bir alanda üretilen narenciye ürünleri iç tüketimin yanı sıra ihracata da gönderilmekteydi. XIX. yüzyıl başlarında narenciye dış ticaretinde zaman zaman ithalat da yapılsa bile Osmanlı bu alanda net ihracatçı durumundaydı.

Dönemin modern tekniklerinin uygulandığı narenciye bahçelerinin kurulmasını teşvik için özel kanun çıkarılması, iklim ya da hastalıklar sebebiyle zarara uğrayan üreticiye vergi kolaylıkları sağlanması, narenciye ağaçlarına musallat olan hastalıklarla mücadele için vilayetlere görevliler gönderilmesi, ilgili nezaretin, Sadaretin, Şura-yı Devletin konuyla yakından ilgilenmesi hatta gerektiğinde irade-i seniyyeler çıkarılması Osmanlı Devleti'nin narenciye üretimine verdiği önemin göstergesidir.

Üretimle yakından ilgilenen devlet, narenciye ihracatını da hassasiyetle takip etmiş ve gerektiğinde yeni pazarlar bulunması için bizzat devreye girmiştir. Devletin son yıllarını yaşadığı, mali, askerî ve siyasi çalkantılar içerisinde bulunduğu I. Dünya Savaşı yıllarında bile Hariciye Nezaretinin dünyanın değişik bölgelerindeki elçilikleri vasıtasıyla narenciye ihracatının önünün açılması için harekete geçmiş olması bu anlamda önemlidir.

Tüm bu tedbirlere rağmen narenciye üreticisi zaman zaman, ihracat yapılan ülkelerin yüksek gümrük düzenlemeleri veya Osmanlı ülkesine ithal edilen narenciye ürünlerine uygulanan düşük gümrük vergileri sebebiyle sıkıntılar yaşamıştır. I. Dünya Savaşı yıllarında ise küçülen pazar ve uluslararası ticaret yollarının kapanması üreticileri sıkıntıya sokan bir başka sebep olmuştur.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

- BOA. (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi).A}(Sadaret) MKT. (Mektubi Kalemi Evrakı) MHM. (Mühimme Kalemi Evrakı) 253/55.
- BOA.BEO. (Bab-1 Ali Evrak Odası), 565/ 42360, 584/43749, 677/50775, 503/37710, 2049/153634, 2097/157269, 2736/205179, 2747/205996, 3174/ 238035.
- BOA. C.HR. (Muallim Cevdet Tasnifi Hariciye Evrakı) 6/253, 126/6257.
- BOA. C.İKTS. (Muallim Cevdet Tasnifi İktisat Evrakı) 16/756, 11/502.
- BOA.DH.İD. (Dahiliye Nezareti İdari Kısım Evrakı) 108/14.
- BOA.DH.İ.U.M. (Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı) 37/1.
- BOA.DH.MKT. (Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı) 305/20, 339/40, 2092/11, 2142/13, 2768/54.
- BOA.DH.MUİ. (Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı) 107/66.
- BOA.HR.İD. (Hariciye Nezareti İdari Kısım Evrakı) 1270/16, 1270/17, 1270/18, 1270/19, 1270/20, 1270/22.
- BOA.HR.SFR.3. (Hariciye Nezareti Londra Sefareti Evrakı) 446/3, 475/1.
- BOA.HR.SYS.(Hariciye Nezareti Siyası Kısım Evrakı) 2954/33.
- BOA.HR.TH. (Hariciye Nezareti Tahrirat Evrakı) 187/55, 193/51, 210/20.
- BOA.İ.DH. (İrade Dahiliye Evrakı) 1409/11.
- BOA.İ.DUİT. (İrade Dosya Usulü Evrakı) 88/51.
- BOA.İ.OM. (İrade Orman ve Maadin) 7/42, 9/3.
- BOA.MVL. (Meclis-i Vala Evrakı) 355/164.
- BOA.ŞD. (Şura-yı Devlet Evrakı) 285/13, 520/39, 592/29, 1220/13, 2289/25.
- BOA.Y.A.HUS. (Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı) 168/119.
- BOA.Y.PRK.MYD. (Yıldız Perakende Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi Evrakı) 18/50.

Yılmaz, İ. (2021). Osmanlı son döneminde narenciye üretim ve dış ticareti.
Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, (7), 149-172.

Basılı Eserler

1290 Cezair-i Bahri Sefid Salnamesi, 4. Def'a, Vilayet Matbaası.

1305 Trablusgarp Salnamesi, 12.Def'a, (?), Vilayet Matbaası.

1310 Beyrut Vilayet Salnamesi, 1.Def'a, Vilayet Matbaası.

1312 Cezair-i Bahri Sefid Salnamesi, 12.Def'a, Vilayet Matbaası.

1312 Trablusgarp Salnamesi, 12.Def'a, (?), Vilayet Matbaası.

1319 Yanya Salnamesi, 8. Def'a, Vilayet Matbaası.

1320 Adana Vilayeti Salnamesi, 12. Def'a, Vilayet Matbaası.

1321 Aydın Ticaret Salnamesi, Keşişyan Matbaası.

1323 Aydın Vilayet Salnamesi, 24. Def'a, Vilayet Matbaası.

1332 Konya Vilayeti Salnamesi, İstanbul Cihan Matbaası.

İzmir Ticaret gazetesi, 4 Mart 1340, Yıl: 1, s. 162, s. 2

Avcı, Y. (2015). 19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Filistin'in Limanı Yafa: Bir Çatışma ve Rekabet Odağı, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 30 (2), s. 385-411,
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/egetid/issue/17759/185948>

Çetin, N. (2016). Romanya'nın Birinci Dünya Savaşına Giriş ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9 (42), s. 536-551, doi: 10.17719/jisr.20164216168.

Eyicil, A. (2009). Çanakkale Savaşları, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (1), s. 317-370,
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/jss/issue/24247/257097>

Faroqhi, S. (2010). *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, 6. Basım (Çev: Elif Kılıç), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

Quataert, D. (1985). Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarımsal Gelişme, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, VI, İstanbul, s. 1556-1562.

Heyd, W. (1975). *Yakındoğu Ticaret Tarihi*, (Çev. Enver Ziya Karal). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

İnalçık, H. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. cilt 1 (1300-1600), (Çev: H. Berktay), (Ed: H. İnalçık-D. Quataert), İstanbul: Eren Yayıncılık.

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 7, 2021 Güz,
e-ISSN: 2651-4605**

Yılmaz, İ. (2021). Osmanlı son döneminde narenciye üretim ve dış ticareti.
Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, (7), 149-172.

Karacagil, Ö. K. (2014). II. Wilhelm'in Osmanlı İmparatorluğu'nu Ziyareti ve Mihmandarı Mehmed Şakir Paşa'nın Günlüğü (1898), *Türkiyat Mecmuası*, 24 (2), s. 73-97. doi:10.18345/tm.52503

Kızılkaya, O. (2019). XX. Yüzyıl Başlarında Türkiye'de Fındık Üretimi ve Ticareti, *Türkiye'de Tarım Politikaları ve Ülke Ekonomisine Katkıları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri* (Yayın Hazırlayanlar, Arzu Güvenç Saygın, Murat Saygın), Ankara, s. 535-546.

Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Milli Eğitim Basımevi.

Solak, İ. (2008). Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Meyve ve Sebze Üretimi, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (24), s. 217-251.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/sutad/issue/26266/276701>

Yaşayanlar, İ. (2016). An Example of Efforts to Increase Agricultural output in the Ottoman Middle-East: The Irrigation Project of the Jaffa Valley (1890-1894), *Bellekten*, 80 (287), s. 201-221.

Yeniden Tesis ve İhdas Olunacak Portakal ve Limon ile Mandarin vesaire Bahçelerinin On Sene Müddetle Öşürden İstisnası Hakkında Kanun, *Düstur 2/9*, Evkaf Matbaası, 1928, İstanbul.

İnternet Kaynakları

<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90502-0002.jpg>, erişim tarihi: 15.12.2020)

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 7, 2021 Güz,
e-ISSN: 2651-4605**

Yılmaz, İ. (2021). Osmanlı son döneminde narenciye üretim ve dış ticareti.
Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, (7), 149-172.

Ek

Ek 1: Osmanlı Dönemi Yafa Bahçelerinden Bir Görünüm
(<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAFI/905020002.jpg>,
Erişim tarihi: 15.02.2021).